

การวิเคราะห์การประเมินตนเองของกลุ่ม/สหกรณ์ตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง¹

พิมพ์มิล แก้วมณี² กฤษฏา แก่นมณี² พิรพงษ์ ปราบริปู² ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์ และอารี วิบูลย์พงศ์³

บทคัดย่อ

การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาประเทศ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ปัญหาสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาที่นอกเหนือจากการทำอย่างไรให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คือทำอย่างไรกลุ่มชุมชนจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง บทความนี้ได้อธิบายผลการวิเคราะห์ของการประเมินตนเองของกลุ่ม/สหกรณ์ตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านหลักเกณฑ์การประเมินผล 3 ประการได้แก่ (1) กระบวนการบริหารจัดการ 7 กระบวนการ (2) เงื่อนไขของความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง และ (3) เงื่อนไขของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการบริหารจัดการของกลุ่ม/สหกรณ์ อันจะนำไปสู่แนวทางส่งเสริม ปรับปรุง ให้ความช่วยเหลือ อย่างถูกต้องทางและตรงประเด็นอย่างแท้จริงภายใต้แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

คำสำคัญ: การประเมินตนเอง กลุ่มสหกรณ์เกษตร วิชาทฤษฎีชุมชน best practice การบริหารจัดการ ทุนสี่ประการ

บทนำ

ประเทศไทยเริ่มนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นแนวทางพัฒนาประเทศ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 โดยมุ่งเน้นคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา โดยมีความชัดเจนยิ่งขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ซึ่งได้อัญเชิญปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ และมีความต่อเนื่องมาถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน อันมุ่งสู่การสร้าง “สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน” ภายใต้แนวคิดของ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ทั้งนี้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้แบ่งการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง กับบริบทการพัฒนาประเทศเป็น 5 ประการที่สำคัญได้แก่ (1) การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมแห่งศีลธรรมและฐานความรู้ (2) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นและพัฒนาเครือข่ายเชื่อมโยงสู่ระดับจังหวัดและภายนอก (3) การพัฒนาเศรษฐกิจไทยบนฐานการผลิตที่แข็งแกร่งของประเทศ (4) การสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพและคุณภาพสิ่งแวดล้อม และ (5) การเสริมสร้างระบบวัฒนธรรม ธรรมภิบาล และประชาธิปไตยในสังคมไทย

หลังจากประเทศไทยประสบวิกฤตเศรษฐกิจในปี 2540 รัฐบาลได้ให้ความสนใจกับการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจระดับฐานรากมากขึ้น การประกอบการในชนบทและชุมชนได้รับความใส่ใจอย่างจริงจัง (อารี, 2549) ซึ่งธุรกิจชุมชนก็เป็นแนวทางหนึ่งในการยกระดับรายได้ ชีวิตความเป็นอยู่ และคุณภาพชีวิตของชุมชนในชนบทซึ่ง

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยและพัฒนาระบบการผลิตเกษตรและวิชาทฤษฎีชุมชนตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง

² ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

³ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁴ ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เป็นชนกลุ่มใหญ่ของประเทศและเป็นฐานรากการพัฒนา หากชุมชนมีงานทำและมีรายได้สูงขึ้นจะช่วยลดปัญหาต่าง ๆ ในสังคมได้และส่งผลด้านบวกต่อภาวะเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ (ลำแพน, 2546)

ปัญหาคือ ทำอย่างไร ธุรกิจชุมชน ไม่ว่าจะอยู่ในรูป กลุ่มเกษตรกร วิสาหกิจ หรือสหกรณ์ ก็ตาม จะสามารถดำเนินกิจการอยู่ได้อย่างยั่งยืน พึ่งตนเองได้ และสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องผันผวนไปตามภาวะเศรษฐกิจของโลก

หากกลุ่ม/สหกรณ์มีการดำเนินการบริหารจัดการภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพียงจะมีความยั่งยืนจริงหรือ ? และทำอย่างไรให้กลุ่ม/สหกรณ์ รู้ศักยภาพความสามารถของตนเอง อันจะนำไปสู่แนวทางส่งเสริม ปรับปรุง ให้ความช่วยเหลือ อย่างถูกต้องทางและตรงประเด็นอย่างแท้จริงภายใต้แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

วิธีการศึกษาและเก็บข้อมูล

ทบทวนวรรณกรรม

เทียบ เหล่าสุวรรณ (2541) ได้ใช้กรอบแนวคิดเพื่อศึกษา ลักษณะองค์ประกอบของการจัดการธุรกิจขององค์กรชุมชนในชนบทที่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยมุ่งศึกษา 3 องค์ประกอบใหญ่ ได้แก่ (1) การจัดการเงินทุน (2) การจัดการผลิตและการแปรรูป และ (3) การจัดการการตลาด เพื่อวิเคราะห์ความสามารถในการใช้ทรัพยากรจากท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุด การวิเคราะห์กิจกรรมทางธุรกิจที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ และการมีอำนาจต่อรองทางธุรกิจกับคนภายนอกได้

สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักมาตรฐานการอุดมศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย (2545) ได้จัดทำชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ชุดวิชาการจัดการและวางแผนธุรกิจสำหรับหลักสูตรการจัดการและการประเมินโครงการ ตามโครงการเพิ่มประสิทธิภาพบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ได้เสนอแนวทางการศึกษาและตัวอย่างการศึกษาธุรกิจชุมชน อันประกอบด้วยการศึกษาลักษณะของชุมชน กลไกและวิธีการดำเนินงาน ความต้องการทรัพยากรบุคคล การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อนำไปประกอบการวิเคราะห์หาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จและความล้มเหลว 7 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยด้านการผลิต การตลาด แรงงาน การเงิน การบริหารจัดการ ปฏิสัมพันธ์ภายนอก ปัจจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของสมาชิก เกี่ยวกับผู้นำ และเกี่ยวกับระเบียบข้อบังคับขององค์กร

อภิชัย พันธเสน และคณะ (2545) ได้เสนอแนวทางการพิจารณาธุรกิจชุมชนดีเลิศ ในการศึกษาเรื่องการยกระดับอุตสาหกรรมไทยอย่างก้าวกระโดดด้วยวิธีปฏิบัติเป็นเลิศ และการเปรียบเทียบเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา (Best practice & benchmarking) โดยมีหลักเกณฑ์ 3 ประการ ได้แก่ **ประการที่หนึ่ง กระบวนการบริหารจัดการ 7 กระบวนการ** ซึ่งเป็นเกณฑ์ที่ชี้ให้เห็นวิธีปฏิบัติและปัจจัยเอื้อในการบริหารจัดการของธุรกิจชุมชน 7 ด้าน ได้แก่ (1) การบริหารสมาชิก (2) การบริหารตลาดและเครือข่าย (3) การบริหารการเงิน (4) การพัฒนาผลิตภัณฑ์และเทคนิคการผลิต (5) การใช้แรงงานเพื่อการผลิต (6) การใช้วัตถุดิบเพื่อการผลิต และ (7) การบริหารสวัสดิการชุมชน **ประการที่สอง เงื่อนไขของความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง 9 ประการ** ได้แก่ (1) การใช้เทคโนโลยีถูกหลักวิชาการแต่มีราคาถูก (2) ใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด (3) เน้นการจ้างงานเป็นหลัก โดยไม่นำเทคโนโลยีมาทดแทนแรงงาน ยกเว้นในกรณีที่เกิดความเสียหายแก่ผลิตภัณฑ์ (4) มีขนาดการผลิตที่สอดคล้องกับความสามารถในการบริหารจัดการ (5) ไม่โลกจนเกินไปและไม่เน้นกำไรระยะสั้นเป็นหลัก (6) ชื่อสัตย์

สุจริตในการประกอบกร ไม่เอาัดเอาเปรียบผู้บริโภค และไม่เอาัดเอาเปรียบแรงงานหรือลูกค้าตลอดจนไม่เอาัดเอาเปรียบผู้จำหน่ายวัตถุดิบ (7) เน้นการกระจายความเสี่ยงจากการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย และ/หรือมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนผลผลิตได้ง่าย (8) เน้นการบริหารความเสี่ยงต่ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ก่อหนี้เงินขึ้นขีดความสามารถในการบริหารจัดการ และ (9) เน้นการใช้วัตถุดิบภายในท้องถิ่นและการตอบสนองตลาดภายในท้องถิ่น ภูมิภาค ตลาดภายในประเทศและต่างประเทศ ตามลำดับเป็นหลัก และ**ประการที่สาม เงื่อนไขของการพัฒนาที่ยั่งยืน**คือการสะสมทุน 4 ประการ ได้แก่ (1) มีการพัฒนาทุนมนุษย์ (2) มีการพัฒนาทุนทางสังคม (3) มีการพัฒนาทุนสิ่งแวดล้อม และ (4) มีการพัฒนาทุนทางวัตถุหรือทุนกายภาพ

ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์ และคณะ (อ้างใน อารี, 2549) ได้ใช้วิธีวิเคราะห์กรณีศึกษาในด้านบริหารจัดการธุรกิจโดยศึกษาโครงสร้างในแต่ละด้านของกลุ่ม/สหกรณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบันและมีความถูกต้องเป็นจริง โดยเฉพาะในด้านต้นทุน ประกอบด้วย การจัดการองค์กรและการบริหารงาน การผลิต การตลาด และการเงิน ซึ่ง อารี วิบูลย์พงศ์ และคณะ (2548) ได้ใช้วิธีการเดียวกันในการศึกษาคือวิเคราะห์เจาะลึกในรายการกรณีศึกษา โดยที่ผู้วิจัยจำต้องเข้าใจถึงความเป็มา กระบวนการดำเนินงาน เหตุและผล อันเป็นสาเหตุของปัญหา เพื่อนำมาวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรค ก่อนนำข้อมูลมาสังเคราะห์/วิเคราะห์ เพื่อให้ได้ภาพรวมของภาคธุรกิจชุมชน และนำเสนอกลยุทธ์เชิงนโยบายในระดับมหภาค โดยมีการศึกษาในประเด็นการประเมินความเป็นวิสาหกิจชุมชนเพิ่มเติม โดยพิจารณาจากเกณฑ์ 7 ประการคือ (1) การเป็นเจ้าของชุมชน (2) ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน (3) ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมชุมชน (4) มีฐานภูมิปัญญาผสมผสานกับภูมิปัญญาสากลและอื่น ๆ (5) มีลักษณะบูรณาการเชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ แบบเกื้อกูลกัน (6) มีการเรียนรู้เป็นหัวใจของกระบวนการทั้งหมด (7) มีการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายสำคัญสุดของการประกอบกร

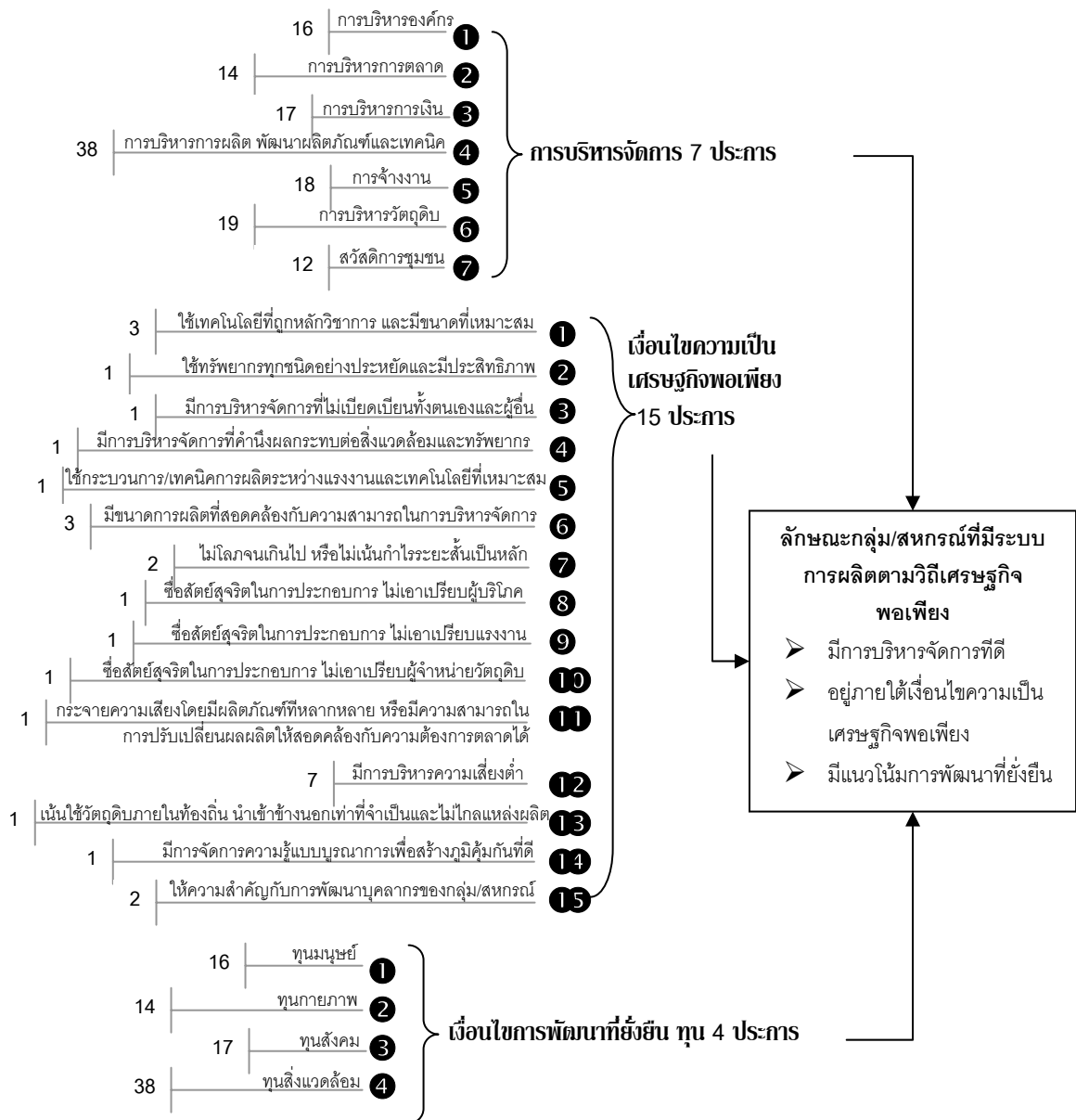
ลำแพน จอมเมือง และสุทธิพงษ์ วสุโสภานพ (2546) ได้ศึกษาเรื่องผ้าทอไทลื้อ: เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง โดยศึกษาถึงแบบแผนการทอผ้าของชุมชนไทลื้อในอดีต ตลอดจนสถานภาพของชุมชน กับการจัดการธุรกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง และบทบาทธุรกิจชุมชนกับการพัฒนาทางเลือกในการพึ่งตนเองของชุมชน โดยมีการสำรวจและสัมภาษณ์เจาะลึก ในด้านองค์กร ด้านการผลิตโดยมุ่งเน้นเรื่องการใช้แรงงานในครัวเรือน ด้านการเงินที่รวมไปถึงการจัดสรรผลกำไรให้ทั้งสมาชิกและจัดสรรไปสู่สวัสดิการชุมชน

กรอบแนวทางการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมนำมาซึ่งกรอบแนวคิดการศึกษานี้ โดยยึดประเด็นจากการศึกษาของ อภิชัย พันธเสน และคณะ (2545) โดยใช้หลักเกณฑ์ 3 ประการ ดังได้กล่าวข้างต้น มาประกอบกับการศึกษาแบบวิธีวิเคราะห์กรณีศึกษาในด้านบริหารจัดการธุรกิจของทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์ และคณะ (2549) ทั้งนี้เพื่อให้ได้รายละเอียดข้อมูลโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นจริงและเป็นปัจจุบัน อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์บนฐานอัตลักษณ์และภูมิสังคมของกลุ่ม/สหกรณ์นั้น ๆ

ทั้งนี้คณะวิจัยได้ปรับปรุงหลักเกณฑ์การประเมินในส่วนของเงื่อนไขความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงจากเดิม 9 ข้อ เป็น 15 ข้อ และเพิ่มเกณฑ์ลักษณะย่อยเพื่อใช้ประกอบการพิจารณาเกณฑ์ลักษณะใหญ่

วิธีการพิจารณากลุ่ม/สหกรณ์ที่มีการผลิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียงใช้คะแนนเฉลี่ยของคะแนนรวมทั้งหมดเป็นเกณฑ์ ซึ่งเป็นวิธีเดียวกันกับอภิชัย พันธเสน และคณะ (2545) ในการพิจารณาธุรกิจชุมชนที่มีวิธีปฏิบัติเป็นเลิศ และการเปรียบเทียบเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา และอารี วิบูลย์พงศ์ และคณะ (2548) ใช้พิจารณาระดับความเป็นวิสาหกิจชุมชนของกลุ่ม/สหกรณ์ (ภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการศึกษา

การเก็บข้อมูล

การศึกษานี้ อาศัยข้อมูลปฐมภูมิ โดยการสร้างแบบสอบถามและเก็บข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์ตัวแทนกลุ่ม/สหกรณ์ โดยแบ่งคำถามที่เกี่ยวข้องเป็น 3 ส่วน คือ (1) การทดสอบกระบวนการทำงานของกลุ่ม/สหกรณ์ 7 ประการ (2) การทดสอบหลักการหรือแนวคิดการดำเนินการของกลุ่ม/สหกรณ์ (3) การตรวจสอบความยั่งยืนของกลุ่ม/สหกรณ์ โดยพิจารณาจากการพัฒนา 4 ประการ

คำถามจะถามเฉพาะที่เป็นประเด็นสำคัญที่เป็นหัวใจของความสำเร็จของแต่ละเกณฑ์ โดยได้ให้กลุ่ม/สหกรณ์ ประเมินตนเอง ลำดับความสำคัญตามที่เห็นสมควรคือ 5-มากที่สุด 4-มาก 3-ปานกลาง 2-น้อย 1-น้อยที่สุด และ 0-ไม่สำคัญ/ไม่มี ซึ่งในแต่ละกระบวนการหรือแต่ละเกณฑ์ลักษณะ มีเกณฑ์ลักษณะย่อยในแต่ละเกณฑ์ ไม่

เท่ากัน ทั้งนี้กำหนดน้ำหนักคะแนนสำหรับแต่ละเกณฑ์ย่อยหรือแต่ละข้อคำถามเท่ากัน ดังนั้นคะแนนรวมในแต่ละเกณฑ์จะถูกปรับให้ฐานเดียวกันที่ 5 คะแนน

กลุ่มตัวอย่าง

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้คัดเลือกตัวอย่างกิจกรรมการผลิต 6 กิจกรรมหลัก ซึ่งเป็นกิจกรรมการผลิตเกษตร 4 ผลิตภัณฑ์ ได้แก่ (1) ข้าว (2) โคนม (3) ลำไย และ (4) ส้ม และกิจกรรมการผลิตวิสาหกิจชุมชน 2 ประเภทผลิตภัณฑ์ คือ (1) หัตถกรรมพื้นบ้าน และ (2) อาหารแปรรูปพื้นบ้าน รวมทั้งสิ้น 19 ระบบการผลิต (กรณีศึกษา) ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัดในภาคเหนือตอนบน คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา และน่าน โดยเลือกกลุ่ม/สหกรณ์ในแต่ละระบบ ทั้งแบบสุ่มและแบบเจาะจง ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานความสมัครใจที่จะเข้าร่วมโครงการฯ ของกลุ่ม/สหกรณ์เป็นหลัก

ผลการศึกษา

การวิเคราะห์ผลการศึกษา ประกอบไปด้วยผลจากการประเมินตนเองทั้ง 3 หลักเกณฑ์ ซึ่งวิเคราะห์โดยอาศัยค่าเฉลี่ยของแต่ละองค์ประกอบ และค่าเฉลี่ยของกลุ่ม/สหกรณ์ เป็นเกณฑ์การประเมินหลัก พบว่า กลุ่ม/สหกรณ์ที่ผ่านเกณฑ์การบริหารจัดการที่ดีทุกองค์ประกอบมีทั้งสิ้น 4 กลุ่ม (จาก 19 กลุ่ม) ได้แก่ กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง สหกรณ์โคนมการเกษตรไชยปราการ กลุ่มแม่บ้านเยาวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าซาง และกลุ่มทอผ้าไทลื้อบ้านเฮี้ย โดยมีคะแนนเฉลี่ยของกลุ่ม เท่ากับ 3.76 3.62 3.59 และ 3.53 ตามลำดับ

กลุ่ม/สหกรณ์ที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงทุกองค์ประกอบมีเพียง 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง และกลุ่มแปรรูปมะไฟเงินบ้านกอก โดยมีคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มเท่ากับ 4.81 และ 4.68

และกลุ่ม/สหกรณ์ที่มีคะแนนผ่านเกณฑ์คะแนนเฉลี่ยแนวโน้มการพัฒนาที่ยั่งยืนมี 3 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง กลุ่มแม่บ้านเยาวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าซาง และกลุ่มแปรรูปมะไฟเงินบ้านกอก โดยมีคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มเท่ากับ 4.00 3.82 และ 3.38 ตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์สะท้อนให้เห็นว่า มีเพียงกลุ่มสตรีสหกรณ์ต้นผึ้งเท่านั้นที่ผ่านเกณฑ์การประเมินทั้ง 3 ประการ แสดงผลว่ากลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้งมีกระบวนการบริหารจัดการที่ดีอยู่ภายใต้หลักเศรษฐกิจพอเพียง และกลุ่มมีแนวโน้มจะยั่งยืนในอนาคต

ผลการศึกษาแยกพิจารณาตามเกณฑ์การประเมินทั้ง 3 ประการ มีดังนี้

(1) ผลการประเมินตนเองกระบวนการบริหารจัดการ 7 กระบวนการ

เมื่อพิจารณาคะแนนเฉลี่ยของแต่ละองค์ประกอบพบว่า องค์ประกอบของการบริหารจัดการมีคะแนนมากที่สุด (3.02) สะท้อนให้เห็นว่า กลุ่ม/สหกรณ์ตัวอย่างให้ความสำคัญในด้านการบริหารจัดการองค์กรมากที่สุด รองลงมาคือด้านการเงิน (คะแนนเฉลี่ย 2.87) ส่วนด้านที่ให้ความสำคัญน้อยที่สุดคือการบริหารสวัสดิการชุมชน

เมื่อแยกวิเคราะห์ระหว่างระบบการผลิตพบว่าระบบการผลิตวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมพื้นบ้านมีการบริหารจัดการดีกว่าระบบอื่น ๆ โดย 2 ใน 3 กลุ่มมีคะแนนผ่านเกณฑ์คะแนนเฉลี่ยทุกองค์ประกอบ ระบบการผลิตโคนมมีการบริหารจัดการที่ดีเกือบทุกด้านยกเว้นด้านการผลิตทั้งนี้สหกรณ์ส่วนใหญ่ให้เหตุผลทำนองเดียวกันว่ามีผลิตภัณฑ์เพียงชนิดเดียวจึงไม่มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ อีกทั้งคะแนนในส่วนของการประเมินตนเองด้านแรงงานต่ำเนื่องจากไม่สามารถเลือกหรือกำหนดช่วงเวลาทำงานได้อย่างอิสระ

ระบบการผลิตที่อ่อนที่สุดในการบริหารจัดการคือระบบการผลิตส้ม โดย 2 ใน 3 กลุ่ม ไม่มีคะแนนผ่านเกณฑ์ และกลุ่มที่เหลือผ่านเกณฑ์เพียงองค์ประกอบเดียวเท่านั้น ทั้งนี้ เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับบริบทของกลุ่มพบว่า กลุ่ม/สหกรณ์ มีกิจกรรมร่วมกันน้อยในแง่ของธุรกิจ บางกลุ่มเพิ่งเริ่มก่อตั้ง บางกลุ่มมีเป้าหมายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในด้านการผลิต/เทคนิคการผลิต เมื่อไม่มีกิจกรรมร่วมกันจึงทำให้คะแนนในการประเมินค่ารายละเอียดของคะแนนการประเมินตนเองด้านการบริหารจัดการ 7 ประการ แสดงดังตารางที่ 1

(2) ผลการประเมินตนเองตามเงื่อนไขความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง 15 ประการ

องค์ประกอบที่มีคะแนนเฉลี่ยองค์ประกอบสูงสุดได้แก่ องค์ประกอบที่ 9 คือ ชื่อสัตย์สุจริตไม่เอาเปรียบแรงงาน ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีกลุ่ม/สหกรณ์ผ่านเกณฑ์คะแนนเฉลี่ยมากที่สุดด้วย (15 กลุ่ม) ซึ่งผลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่ากลุ่ม/สหกรณ์ตัวอย่างให้ความสำคัญกับความชื่อสัตย์สุจริตต่อแรงงานมากเป็นอันดับหนึ่ง

กลุ่มที่ผ่านเกณฑ์คะแนนเฉลี่ยทุกองค์ประกอบทั้ง 2 กลุ่ม เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน (อาหารแปรรูปพื้นบ้าน) และกลุ่มแม่บ้านเยาวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าซางซึ่งเป็นกลุ่มที่มีคะแนนเฉลี่ยของกลุ่มสูงสุด (4.75) ไม่ผ่านเกณฑ์เพียงองค์ประกอบเดียวคือการไม่เน้นกำไรสูงสุดเป็นหลัก ก็เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเช่นเดียวกัน

องค์ประกอบที่มีกลุ่ม/สหกรณ์ ผ่านเกณฑ์มากที่สุดซึ่งสะท้อนถึงการให้ความสำคัญของกลุ่ม/สหกรณ์ มี 5 ด้านด้วยกัน ได้แก่ องค์ประกอบที่ 8 ชื่อสัตย์สุจริตในการประกอบการ ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค องค์ประกอบที่ 9 ชื่อสัตย์สุจริตในการประกอบการ ไม่เอาเปรียบแรงงาน องค์ประกอบที่ 10 ชื่อสัตย์สุจริตในการประกอบการ ไม่เอาเปรียบผู้จำหน่ายวัตถุดิบ องค์ประกอบที่ 11 กระจายความเสี่ยงโดยมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย หรือมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนผลผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการตลาดได้ และองค์ประกอบที่ 13 เน้นการใช้วัตถุดิบภายในท้องถิ่น นำเข้าจากข้างนอกเท่าที่จำเป็นและไม่ไกลจากแหล่งผลิต

ส่วนองค์ประกอบที่กลุ่ม/สหกรณ์ให้ความสำคัญน้อยที่สุด คือมีจำนวนกลุ่มที่ผ่านเกณฑ์น้อย มี 2 องค์ประกอบด้วยกันคือ องค์ประกอบที่ 5 ใช้กระบวนการ/เทคนิคการผลิตระหว่างแรงงานและเทคโนโลยีที่เหมาะสม และองค์ประกอบที่ 15 ให้ความสำคัญกับการพัฒนาบุคลากรของกลุ่ม/สหกรณ์ รายละเอียดคะแนนการประเมินตนเองด้านเงื่อนไขความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง แสดงดังตารางที่ 2

(3) ผลการประเมินตนเองตามเงื่อนไขการพัฒนาที่ยั่งยืน (ทุนสี่ประการ)

ทุนทางสังคมเป็นองค์ประกอบที่มีคะแนนเฉลี่ยองค์ประกอบสูงสุด (3.94) และเป็นองค์ประกอบที่มีจำนวนกลุ่ม/สหกรณ์ผ่านเกณฑ์คะแนนเฉลี่ยมากที่สุดด้วยเช่นกัน (12 กลุ่ม) ในขณะที่ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นองค์ประกอบกลุ่ม/สหกรณ์คำนึงถึงน้อยที่สุด โดยมีกลุ่ม/สหกรณ์ที่ผ่านเกณฑ์เพียง 8 กลุ่ม

ทั้งนี้กลุ่มวิสาหกิจชุมชน ยังคงเป็นระบบที่มีคะแนนเฉลี่ยกลุ่มสูงสุดเป็นสามอันดับแรก และผ่านเกณฑ์ทุกองค์ประกอบทั้งสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง กลุ่มแม่บ้านเยาวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าซาง และกลุ่มมะไฟเงินบ้านกอก

ข้อสังเกตคือ ระบบการผลิตส้มเป็นระบบที่มีที่การคำนึงถึงทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด และระบบการผลิตเกษตร ทั้งข้าว ส้ม และลำไย คำนึงถึงการสะสมทุนกายภาพน้อย รายละเอียดของคะแนนการประเมินตนเองด้านเงื่อนไขการพัฒนาที่ยั่งยืน แสดงดังตารางที่ 3

ตารางที่ 1 คะแนนเฉลี่ยการประเมินตนเองด้านการบริหารจัดการ 7 ประการ

ระบบการผลิต	กลุ่ม/สหกรณ์	องค์กร	ตลาด	การเงิน	การผลิต	จ้างงาน	จัดหาวัตถุดิบ	สวัสดิการชุมชน	คะแนนเฉลี่ยกลุ่ม
ส้ม	สหกรณ์เกษตรอินทรีย์ศรีเมืองฝาง	2.81	3.29	2.41	0.37	1.06	0.00	0.00	1.42
ส้ม	กลุ่มผักผลไม้ไร้สารพิษบ้านสันมะม่วง	2.19	0.71	0.47	0.00	0.00	0.00	0.00	0.48
ส้ม	กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มส้มสีทอง (ส้มปลอดโรค)	1.63	0.14	2.59	2.05	1.53	0.00	0.92	1.26
		2.21	1.38	1.82	0.81	0.86	0.00	0.31	1.06
ข้าว	กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านใหม่ราษฎร์บำรุง	1.69	1.14	1.35	2.08	0.00	2.53	3.17	1.71
ข้าว	กลุ่มเกษตรยั่งยืนห้วยทราย	3.13	2.36	3.41	3.35	0.88	1.95	2.17	2.46
ข้าว	สหกรณ์ผู้ปลูกมันฝรั่งเชียงใหม่ จำกัด	3.31	3.43	2.29	1.63	3.12	2.84	2.75	2.77
		2.71	2.31	2.35	2.35	1.33	2.44	2.69	2.31
โคนม	สหกรณ์โคนมการเกษตรไชยปราการ จำกัด	3.75	3.79	3.94	2.89	3.76	3.47	3.75	3.62
โคนม	สหกรณ์โคนมแม่วาง จำกัด	3.38	1.50	4.06	2.42	2.59	3.37	2.25	2.79
โคนม	สหกรณ์โคนมบ้านโองส้มพันธ์๑	4.06	4.43	3.18	2.39	2.41	3.42	3.08	3.28
		3.73	3.24	3.73	2.57	2.92	3.42	3.03	3.23
อาหาร	วิสาหกิจชุมชนข้าวแต่น้ำแดงโมคำพันธ์	2.31	2.29	3.06	2.61	3.06	2.95	1.92	2.60
อาหาร	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเกาะคา	3.00	2.93	2.94	3.13	3.65	1.84	2.00	2.78
อาหาร	กลุ่มแปรรูปมะไฟจินบ้านกก	4.38	4.29	4.00	2.82	3.12	3.32	2.00	3.42
อาหาร	กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง	3.38	3.50	3.88	3.97	3.71	3.95	3.92	3.76
		3.27	3.25	3.47	3.13	3.38	3.01	2.46	3.14
หัตถกรรม	กลุ่มผ้าปักชาวเขาปางค่า	2.31	2.57	2.18	3.03	2.47	1.47	0.17	2.03
หัตถกรรม	กลุ่มแม่บ้านเยาวชนพัฒนา	4.31	3.43	3.00	3.66	3.82	2.68	4.25	3.59
หัตถกรรม	หัตถกรรมบ้านดงป่าขวาง	3.81	4.07	3.65	3.79	3.47	2.74	3.17	3.53
		3.48	3.36	2.94	3.49	3.25	2.30	2.53	3.05
ลำไย	กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ฟอสเฟตบ้านแคว	2.13	0.50	1.71	3.21	2.76	2.58	0.42	1.90
ลำไย	สหกรณ์ผู้ผลิตและตลาดกลางการเกษตรรอยเต่า จำกัด	2.50	2.07	3.35	3.16	0.00	2.53	1.75	2.19
ลำไย	กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ (พัฒนาหนองโป่ง)	3.25	1.86	3.00	3.42	1.59	2.47	3.67	2.75
		2.63	1.48	2.69	3.26	1.45	2.53	1.94	2.28
	คะแนนเฉลี่ยค่าองค์ประกอบ	3.02	2.54	2.87	2.63	2.26	2.32	2.18	2.55

ที่มา: จากการสำรวจและคำนวณ

ตารางที่ 2 คะแนนเฉลี่ยการประเมินตนเองเรื่องไขว้ความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง 15 ประการ

ระบบผลิต	กลุ่ม/สหกรณ์	องค์ประกอบ/เกณฑ์ลักษณะย่อย															เฉลี่ย
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	
ส้ม	สหกรณ์เกษตรอินทรีย์ศรีเมืองฝาง	0.67	3.00	5.00	5.00	4.00	3.00	2.00	5.00	5.00	5.00	3.00	4.43	4.00	4.00	5.00	3.87
ส้ม	กลุ่มผักผลไม้ไร้สารพิษบ้านสันมะม่วง	4.67	5.00	5.00	5.00	3.00	5.00	4.50	5.00	5.00	0.00	4.00	2.43	5.00	5.00	4.00	4.17
ส้ม	กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มส้มสีทอง(ส้มปลอดโรค)	3.00	5.00	4.00	5.00	5.00	5.00	3.00	5.00	5.00	5.00	5.00	3.57	5.00	4.00	4.00	4.44
		2.78	4.33	4.67	5.00	4.00	4.33	3.17	5.00	5.00	3.33	4.00	3.48	4.67	4.33	4.33	4.16
ข้าว	กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านใหม่ราษฎร์บำรุง	3.67	5.00	4.00	4.00	3.00	0.00	2.50	0.00	4.00	4.00	4.00	4.43	5.00	4.00	4.00	3.44
ข้าว	กลุ่มเกษตรยั่งยืนห้วยทราย	3.33	4.00	5.00	4.00	4.00	4.00	2.50	5.00	4.00	4.00	5.00	4.57	4.00	4.00	4.00	4.09
ข้าว	สหกรณ์ผู้ปลูกมันฝรั่งเชียงใหม่ จำกัด	1.00	4.00	2.00	4.00	4.00	3.00	3.00	4.00	4.00	0.00	4.00	2.29	0.00	0.00	4.00	2.62
		2.67	4.33	3.67	4.00	3.67	2.33	2.67	3.00	4.00	2.67	4.33	3.76	3.00	2.67	4.00	3.38
โคนม	สหกรณ์โคนมการเกษตรไทยปราการ จำกัด	5.00	5.00	5.00	5.00	4.00	5.00	2.50	5.00	5.00	5.00	4.00	4.00	4.00	5.00	4.00	4.50
โคนม	สหกรณ์โคนมเมว่ง จำกัด	4.00	3.00	4.00	4.00	3.00	5.00	2.50	5.00	4.00	5.00	0.00	3.86	4.00	4.00	4.00	3.69
โคนม	สหกรณ์โคนมบ้านโฮ้งส้มพันธ์๑	4.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	3.50	5.00	5.00	5.00	0.00	1.71	5.00	3.00	3.00	4.01
		4.33	4.33	4.67	4.67	4.00	5.00	2.83	5.00	4.67	5.00	1.33	3.19	4.33	4.00	3.67	4.07
อาหาร	วิสาหกิจชุมชนข้าวแต่น้ำแดงโมอำพันธ์	2.00	4.00	0.00	5.00	2.00	4.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	2.57	4.00	5.00	5.00	3.90
อาหาร	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเกาะคา	4.67	4.00	4.00	4.00	5.00	5.00	3.00	4.00	5.00	5.00	5.00	2.00	3.00	5.00	4.00	4.18
อาหาร	กลุ่มแปรรูปมะไฟเงินบ้านกอก	4.33	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	4.00	5.00	5.00	5.00	4.00	3.86	4.00	5.00	5.00	4.68
อาหาร	กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง	4.67	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	3.50	5.00	5.00	5.00	5.00	4.00	5.00	5.00	5.00	4.81
		3.92	4.50	3.50	4.75	4.25	4.75	3.88	4.75	5.00	5.00	4.75	3.11	4.00	5.00	4.75	4.39
หัตถกรรม	กลุ่มผ้าปักชาวเขาปางค่า	3.00	5.00	5.00	4.00	3.00	3.00	3.00	3.00	5.00	5.00	3.00	2.86	1.00	2.00	4.00	3.46
หัตถกรรม	กลุ่มแม่บ้านเยวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าขวาง	4.33	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	2.50	5.00	5.00	5.00	5.00	4.43	5.00	5.00	5.00	4.75
หัตถกรรม	กลุ่มผ้าทอไหล้อบ้านเฮี้ย	3.33	5.00	4.00	4.00	4.00	4.00	0.00	5.00	5.00	5.00	4.00	4.00	1.00	3.00	4.00	3.69
		3.56	5.00	4.67	4.33	4.00	4.00	1.83	4.33	5.00	5.00	4.00	3.76	2.33	3.33	4.33	3.97
ลำไย	กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ ฟอสเฟตบ้านแคว	4.33	5.00	4.00	4.00	5.00	5.00	3.00	5.00	5.00	5.00	5.00	4.43	4.00	5.00	5.00	4.58
ลำไย	สหกรณ์ผู้ผลิตและตลาดกลางการเกษตรรอยต่อ	4.00	4.00	5.00	5.00	5.00	4.00	0.00	5.00	5.00	5.00	5.00	3.29	4.00	5.00	5.00	4.29
ลำไย	กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ(พัฒนาหนองโป่ง)	4.67	5.00	5.00	5.00	4.00	4.00	4.50	5.00	5.00	5.00	4.00	4.14	5.00	5.00	5.00	4.69
		4.33	4.67	4.67	4.67	4.67	4.33	2.50	5.00	5.00	5.00	4.67	3.95	4.33	5.00	5.00	4.52
	คะแนนเฉลี่ยองค์ประกอบ	3.61	4.53	4.26	4.58	4.11	4.16	2.87	4.53	4.79	4.37	3.89	3.52	3.79	4.11	4.37	4.10

หมายเหตุ: รายละเอียดองค์ประกอบดูตารางภาคผนวกที่ 2

ที่มา: จากการสำรวจและคำนวณ

ตารางที่ 3 คะแนนเฉลี่ยการประเมินตนเองเงื่อนไขการพัฒนาที่ยั่งยืน

ระบบการผลิต	กลุ่ม/สหกรณ์	ทุนมนุษย์	ทุนทางกายภาพ	ทุนทางสังคม	ทุนสิ่งแวดล้อม	คะแนนเฉลี่ยกลุ่ม
ส้ม	สหกรณ์เกษตรอินทรีย์ศรีเมืองฝาง	2.85	0.00	3.67	3.67	2.54
ส้ม	กลุ่มผักผลไม้ไร้สารพิษบ้านสันมะม่วง	2.46	0.00	3.33	3.67	2.37
ส้ม	กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มส้มสีทอง(ส้มปลอดโรค)	2.08	0.00	4.11	3.78	2.49
		2.46	0.00	3.70	3.70	2.47
ข้าว	กลุ่มเกษตรอินทรีย์บ้านใหม่ราษฎร์บำรุง	3.23	1.11	4.56	2.89	2.95
ข้าว	กลุ่มเกษตรยั่งยืนห้วยทราย	3.23	1.44	2.56	4.11	2.84
ข้าว	สหกรณ์ผู้ปลูกมันฝรั่งเชียงใหม่ จำกัด	1.54	1.00	2.78	1.56	1.72
		2.67	1.19	3.30	2.85	2.50
โคนม	สหกรณ์โคนมการเกษตรไทยปรกาการ จำกัด	2.77	2.56	4.44	3.78	3.39
โคนม	สหกรณ์โคนมแม่วาง จำกัด	3.46	2.56	3.44	2.67	3.03
โคนม	สหกรณ์โคนมบ้านโฮ้งส้มพันธุ์๑	2.85	2.44	4.22	2.33	2.96
		3.03	2.52	4.04	2.93	3.13
อาหาร	วิสาหกิจชุมชนข้าวแต่น้ำแดงโมอ้าพันธ์	3.08	1.89	4.22	1.67	2.71
อาหาร	กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเกาะคา	4.23	2.22	5.00	2.00	3.36
อาหาร	กลุ่มแปรรูปมะไฟจีนบ้านกอก	3.08	3.11	4.11	3.22	3.38
อาหาร	กลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้ง	3.77	4.11	4.22	3.89	4.00
		3.54	2.83	4.39	2.69	3.36
หัตถกรรม	กลุ่มผ้าปักชาวเขาปางค่า	1.69	1.44	2.89	1.67	1.92
หัตถกรรม	กลุ่มแม่บ้านเยาวชนพัฒนาหัตถกรรมบ้านดงป่าซาง	3.08	3.67	4.78	3.78	3.82
หัตถกรรม	กลุ่มผ้าทอไทลื้อบ้านเฮี้ย	2.69	2.00	4.33	1.67	2.67
		2.49	2.37	4.00	2.37	2.81
ลำไย	กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ ฟอสเฟตบ้านแคว	2.92	0.89	4.11	1.89	2.45
ลำไย	สหกรณ์ผู้ผลิตและตลาดกลางการเกษตรรอยเต่า จำกัด	2.38	1.33	4.56	2.44	2.68
ลำไย	กลุ่มปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ(พัฒนาหนองโป่ง)	3.54	1.67	3.44	1.89	2.63
		2.95	1.30	4.04	2.07	2.59
	คะแนนเฉลี่ยองค์ประกอบ	2.89	1.76	3.94	2.77	2.84

ที่มา: จากการสำรวจและคำนวณ

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการประมวลผลพบว่า กลุ่ม/สหกรณ์ตัวอย่างมีการบริหารจัดการที่ดีในด้านการบริหารจัดการองค์กร รองลงมาได้แก่ การบริหารจัดการด้านเงิน และการผลิต ตามลำดับ กลุ่ม/สหกรณ์ตัวอย่างได้ให้ความสำคัญของการนำเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในธุรกิจ ในด้านความซื่อสัตย์ในการประกอบการไม่เอาเปรียบแรงงานมากที่สุด รองลงมาได้แก่ความซื่อสัตย์ในการประกอบการไม่เอาเปรียบผู้บริโภค และการใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่าง

ประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด (ในคะแนนเฉลี่ยที่เท่ากัน) และมีการพัฒนาทุนทางสังคมมากที่สุด และพัฒนาทุนมนุษย์ เป็นลำดับรองลงมา

จากการประเมินตนเองของกลุ่ม/สหกรณ์ เมื่อนำมาวิเคราะห์จะเห็นว่า วิสาหกิจชุมชนเป็นระบบการผลิตที่มีคะแนนผ่านเกณฑ์มากกว่าระบบอื่น ๆ ทั้งสามหลักเกณฑ์ โดยกลุ่มสตรีสหกรณ์บ้านต้นผึ้งเป็นกลุ่มตัวอย่างที่ผ่านทุกหลักเกณฑ์ หรือกล่าวได้ว่ามีการบริหารจัดการการผลิตตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง

การให้กลุ่มประเมินตนเอง เท่ากับกลุ่ม/สหกรณ์ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองไปพร้อมกันขณะที่พิจารณาและทบทวนก่อนให้คะแนนเพื่อประเมินตนเอง ในแต่ละข้อ ซึ่งกระบวนการนี้เมื่อนำมาประกอบกับผลของการวิเคราะห์คะแนนจะช่วยให้กลุ่ม/สหกรณ์ทราบศักยภาพความสามารถของตนเองในเบื้องต้น ขณะที่ตอบคำถามและเห็นจุดเด่นจุดด้อยของตน อีกทั้งคะแนนจากการประเมินจะช่วยให้เห็นว่าองค์ประกอบใดที่กลุ่ม/สหกรณ์จำเป็นต้องส่งเสริมหรือให้ความสำคัญเป็นพิเศษ

ผลของการศึกษานี้ เป็นเพียงการวิเคราะห์เฉพาะส่วนของการประเมินตนเองเท่านั้น ทั้งนี้ นอกเหนือจากคะแนนความสำคัญ/การปฏิบัติ (0-5 คะแนน) แล้ว โครงการวิจัยและพัฒนากระบวนการผลิตเกษตรและวิสาหกิจชุมชนตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง ยังมุ่งศึกษาเหตุผลของการให้คะแนนในแต่ละข้อคำถามด้วย ซึ่งจะต้องนำมาประกอบการวิเคราะห์ให้เข้มข้นถัดไป อันจะนำไปสู่การหาตัวชี้วัดที่สำคัญสำหรับการประเมินตนเองในเบื้องต้นแก่กลุ่ม/สหกรณ์

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วรรณกรรมปริทัศน์เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง*. 2546. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.sufficiency-economy.grandplanet.com>, 27 กรกฎาคม 2549.

คณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. *การสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2546. [ระบบออนไลน์]. แหล่งที่มา <http://www.sufficiencyeconomy.org/show.php?id=2>, 20 กรกฎาคม 2549.

เทียบ เหล่าสุวรรณ. การศึกษาลักษณะองค์ประกอบของการจัดการธุรกิจขององค์กรชุมชนในชนบทที่สามารถพึ่งตนเองได้ในทางธุรกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีสหกรณ์การเกษตรทำนงแนวจำกัด ตำบลทำนงแนว อำเภอแวงน้อย จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. 2541.

ลำแพน จอมเมือง และสุทธิพงษ์ วสุโสภภาพล. *ผ้าทอไทลื้อ: เศรษฐกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. 2546.

สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักมาตรฐานการอุดมศึกษาทบวงมหาวิทยาลัย. *ชุดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ชุดวิชาการจัดการและวางแผนธุรกิจ สำหรับหลักสูตรการจัดการและการประเมินโครงการ ตามโครงการเพิ่มประสิทธิภาพบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง*. กรุงเทพฯ: 2545.

อภิชัย พันธเสน และคณะ. *รายงานการวิจัยการยกระดับอุตสาหกรรมไทยอย่างก้าวกระโดดโดยวิธีปฏิบัติเป็นเลิศและการเปรียบเทียบเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ, 2545.

อารี วิบูลย์พงษ์ และคณะ. *ร้อยแปดวิสาหกิจ(ใน)ชุมชน แนวทางวิจัย กลยุทธ์ กรณีศึกษา. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2548.*

อารี วิบูลย์พงษ์ และคณะ. *รายงานวิจัยโครงการพัฒนานักวิจัยและการวิจัยเชิงปฏิบัติการไตรภาคีเพื่อยกระดับวิสาหกิจชุมชน ระยะที่ 1: ภาคเหนือตอนบน. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2549.*

อารี วิบูลย์พงษ์ ทรงศักดิ์ ศรีบุญจิตต์และคณะ. *รายงานความก้าวหน้า ระยะ 18 เดือน โครงการระบบการผลิตเกษตรและวิสาหกิจชุมชนตามวิถีเศรษฐกิจพอเพียง. ศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2550.*